

Új irodalomtörténet

Szénási Zoltán

KÉT IRODALOM HATÁRÁN

– A fiatal Horváth János kritikái a magyar irodalmi moderniségről –

Aligha vonható kétségbe, hogy Horváth János a 20. századi magyar irodalomtörténet-írás egyik legtekintélyesebb alakja. Ennek a sommás értékelésnek azonban olyan következményével is számolnunk kell, mely az irodalomtudósi életmű jelentőségének tükrében Horváth első világháború előtt írt kritikáit is túlértékeli. A korabeli kritikai viták kontextusában mindenképpen csak megszorításokkal érvényes például az az értelmezés, mely szerint az *Ady s a legújabb magyar líra* című tanulmánya (valójában *A Holnap* antológia kritikája) „az első tudományos vélemény”¹ lenne az új irodalomról. Egyrészt ugyanis az École Normale Supérieure egykori ösztöndíjas hallgatójának (akit a tanulmány megjelenésének évében, 1909-ben neveztek ki az Eötvös Collegium szakvezető tanárává) mesterei, Gyulai Pál és Beöthy Zsolt, tehát a hivatalos irodalom és tudományosság intézményeinek képviselői ekkorra már ítéletet mondtak Adyról, a *Nyugat* irodalmáról és *A Holnap* költőiről. Másrészt – s ami fontosabb – Horváth János említett tanulmánya s ezekben az években született kritikái (különösen is a *Nyugat magyartalanságairól* publikált dolgozata) a pályakezdő irodalomtörténész tudósi státusa ellenére is elsődlegesen a korabeli kritikai diskurzusba illeszkednek. Horváth János Ady-tanulmányában is több esetben a tudományos értekezéshez képest kötetlenebb, publicisztikus fordulatokkal díszített nyelven szólal meg, az érvelést estenként tréfás anekdota,² népies szófordulat³ vagy a nyílt gúny helyettesíti.⁴

¹ BALÁZS Eszter, Az intellektualitás vezérei, Viták az irodalmi autonómiáról a Nyugatban és a Nyugatról 1908–1914, Napvilág, Bp., 2009, 119.

² A *Tisza parton* című vers kapcsán például megjegyzi: „De Magyarország a naptalan Kelet, nemcsak a nyugati Párizssal szemben húzza a rövidebbet, hanem a még keletebbre eső Gangesz partjaival szemben is. Úgy járt, mint Szent Péter; ki egyszer Krisztussal együtt egy kocsmaszoba földjén hált meg; a táncoló huszárok mind csak őt rugdalták, mert ő feküdt kívül: megunt a dolgot; egyet gondolt s Krisztust hagyva kívül, a fal tövéhez fordult; csakhogy a táncosok is gondoltak egyet, s most már úgy találták, hogy eleget kapott a szélső, kapjon a belső is: így történt, hogy megint csak Péter húzta a rövidebbet.” (Horváth János, *Ady s a legújabb magyar líra*, in H. J., *Irodalomtörténeti és kritikai munkái V.*, szerk. KOROMPAY H. János és KOROMPAY Klára, Osiris, Bp., 2009, 276.)

³ „Maga a »legény« elnevezés, melyet ő [ti. Ady – Sz. Z.] és társai oly sűrűn alkalmaznak magukra, kivált szerelmi erőlködéseikben, úgy illik rájuk, mint osztrigához a paprikás szalonna.” (I. m., 284.)

⁴ „Járuljon az állandó alaphoz az alkalom szerint valami mesterséges tompítás: erőszakos virrasztás, mámor s jusson eszébe az illetőnek akkor verset írni: másnap már valószínűleg kéziratot vihet a türelmes Nyugatnak.” (I. m., 282.)

„Dehát így beszéltek Rákosi Jenő, Ágai bácsi s így dúdolja utánuk: Horváth János”⁵ – jegyzi meg az Ady-tanulmány kritikájában Fenyő Miksa, a dolgozat egészére azonban ez az ítélet sem érvényes, mivel az Ady szimbolizmusára vonatkozó fejtegetések, melyeket Horváth később önálló tanulmányként is publikált, Ady költői képalkotásának valóban tudományos igényű, s az Ady-recepcióban évtizedekig meghatározó jelentőségű leírását adta. „Ha Horváth csak a könyv középső értekező részét vetette volna papírra – állapítja meg Kenyeres Zoltán –, akkor Ady lírájának talán legvilágosabb korai magyarázójaként került volna be munkája az Ady-recepció történetébe, ha csak az első és utolsó fejezeteket írta volna meg, akkor pedig valahol Rákosi Jenőék körül látnánk a helyét. Így bizonyos kiegyensúlyozottság érvényesült a traktátusban, végső mérlege mégis a *Nyugat-ellenesség* felé billent el – a szerző szándéka szerint is.”⁶ Horváth János modernségkritikái azért is szervesen kapcsolódnak a szerző irodalomtörténeti életművéhez, mivel a 20. század eleji modern magyar irodalom irodalomtörténeti helyének megítélése szorosan összefügg azzal a fejlődéstörténeti modellel, melynek első változata⁷ már kész volt a kritikák megszületésének idején.

Horváth János kritikái nemcsak ebből a szempontból foglalnak el egyfajta köztes pozíciót. Horváth is pontosan érzékelte, hogy a századelőn valami új kezdődött a magyar irodalomban, s ezt igyekezett – a konzervatív kritika azon törekvésével szemben, mely a *Nyugat* és *A Holnap* antológia jelentőségét relativizálni próbálta – elmélyült alapossággal mérlegre tenni: „Hibát követett el a konzervatív tábor, mikor kicsinyelte s föl nem vette az újtókat. Kicsinyli, megveti, s nem ismeri most sem. Márpedig mennél jobban ragaszkodunk a meglévőhöz, annál sürgősebb feladatunk tisztába jönni az újjal, mely azt veszélyeztetni látszik. Ismerjük meg, határozzuk meg, jellemezzük: hadd lássuk, kivel van dolgunk.”⁸ A fiatal irodalomtudós saját ér-

⁵ FENYŐ Miksa, *Ady és a legújabb magyar lyra*, Nyugat, 1910/6, 407.

⁶ KENYERES Zoltán, *Vázlat Horváth Jánosról*, in K. Z., *Korok – pályák – művek, Válogatott tanulmányok*, Akadémiai, Bp., 2004, 166–167.

⁷ HORVÁTH János, *Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai* (1908), in H. J., *Irodalomtörténeti munkái I.*, szerk., KOROMPAY H. János és KOROMPAY Klára, Osiris, Bp., 2005, 7–55.

⁸ HORVÁTH János, *Két korszak határán, Tanulmányok, Bírálatok, Előszó*, in H. J., *Irodalomtörténeti és kritikai munkái V.*, 234. Az, ahogyan Horváth János az 1913-ban tervezett kötet előszavában az új irodalmi jelenségekhez való viszonyát meghatározza, feltűnően hasonló ahhoz, ahogy 1903-ban *A diadalmas világnézetben* Prohászka Ottokár saját modernséghez való viszonyát leírja: „A modern eszmék »in globo« kárhóztatását utáljuk és sajnáljuk; azt a tehetetlenséget, mely nem érzi, hogy a modern embernek más benyomásai, más nehézségei, más látószöge, más érzései vannak sok dologban, saját magunk embereiben nagyon röstelljük s csak egyet sürgetünk, azt, hogy érleltessük magunkban a sokoldalú, méltányos felfogást s pszichológiai érzéket. [...] Mi itt a föladat? Ismerjük föl a helyzetet, különböztessük meg a jót a rossztól, vessük el a rosszat, ítéljük meg méltányosan az újat; más szóval: állítsuk a kereszténységet a modern gondolatoknak s érzéseknek jegyébe, s vizsgáljuk meg, hogy mily színt, mily alakot ölt, amely új alakban régi igazsága ugyan változatlanul megmaradna, de a szívek fölötti hatalma az újkorban örvendetes föllendülésnek indulna.” (PROHÁSZKA Ottokár, *A diadalmas világnézet*, in P. O. *Összegyűjtött művei*, szerk., SCHÜTZ Antal, Bp., [1928–1929], V. kötet, 16.)

telmezői helyét tehát – egyfajta arany középutat keresve – a konzervatív kritika felületes gúnyolódása (melytől a dolgozat egyébként korántsem mentes) és az „elvakult, indokolatlan magasztalások”⁹ között jelöli ki.

Jelen tanulmány a Horváth János-életműnek egy viszonylag kis részletét elemzi, az értelmezés tárgyát lényegében azok a szövegek adják, melyek az 1913-ban összeállított, de végül kiadatlan, a *Két korszak határán* címmel tervezett tanulmánykötet anyagát képezték volna. Vizsgálódásom elsődleges szempontja: hogyan illeszkednek Horváth János írásai a korabeli kritikai diskurzusba, mi az, ami Horváth kritikáit, vitacikkeit a századelő konzervatív irodalomszemléletéhez kötik, s melyek azok a pontok, ahol írásai meghaladják a korabeli konzervatív bírálatok színvonalát és irodalomértői horizontját.

(*Szerves fejlődés*) Horváth János kritikáinak az irodalomtörténeti életmű összefüggésében végrehajtott értelmezése már korábban arra az álláspontra jutott, hogy az a fejlődéstörténeti modell, mely a magyar irodalom csúcspontját a nemzeti klasszicizmusban, Arany János költészetében és Gyulai Pál kritikusi életművében határozza meg, az Arany halála utáni irodalomtörténeti periódusban szükségszerűen csak hanyatlást láthat.¹⁰ Ez azt sugallja, hogy Horváth János szerint a magyar irodalom fejlődése a 19. század második harmadában véget ért. Arany mint mértékadó klasszikus szerepe Horváth irodalomértésében tagadhatatlan, Babitsot például éppen azáltal értékeli nagyra,¹¹ hogy kijelenti róla: „Amit megnéz, azt kézzelfogható, tömör plaszticitással tudja kifejezni. E tekintetben egy-egy kitűnő részletével lépten-nyomon Arany Jánosra emlékeztet, kitől igen sokat tanult, mert tehetsége, mely a plasztikus ábrázolásban leli kedvét, minden korábbi költőink közül leginkább az Aranyéval rokon.”¹²

Horváth János azonban – csakúgy, mint az 1908-as *Budapesti Hírlap*ban közölt évnitó írásában Rákosi Jenő,¹³ illetve a Kisfaludy Társaságban elmondott elnöki beszédében Beöthy Zsolt¹⁴ – számolt az irodalom további szerves fejlődésével. A *Két korszak határán* címmel tervezett kötet *Előszavában* fejti ki ezzel kapcsolatos elméletét olyan nemzettudati elbeszélés keretében, melynek kulcsmotívumai az európai fejlődés fősodrárt jelentő centrum és a periféria szembeállítása, a megkésettiség-

⁹ HORVÁTH János, *Ady s a legújabb magyar líra*, 267.

¹⁰ Vö. SZÉCHENYI Ágnes, „Konzervatív kritika, fejlődő irodalom”: Schöppflin Aladár és Horváth János kapcsolata, *Alföld*, 2012/7, 78.

¹¹ Érdemes megjegyezni, hogy Babits első két kötetéről írt kritikája, mely csak posztumusz jelent meg – Ady szimbolizmusáról írt értelmezéséhez hasonlóan – jelentős szerepet játszott a későbbi Babits-recepcióban. Rába György, aki kimutatja Horváth János írásának ellenmondásait is, Babits költészetéről írt könyvében rendszeresen hivatkozik Horváthra (Rába György, *Babits Mihály költészete 1903–1920*, Szépirodalmi, Bp., 1981).

¹² HORVÁTH János, *Babits Mihály*, in H. J., *Irodalomtörténeti és kritikai munkái V*, 340.

¹³ RÁKOSI Jenő, *Az év*, *Budapesti Hírlap*, 1908. január, 1., 1–6.

¹⁴ BEÖTHY Zsolt, *Elnöki megnyitó beszéd*, in *A Kisfaludy Társaság Évtapjai, XLII. kötet, 1907–1908*, Franklin Társulat, Bp., 1908, 3–7.

tudat és a magyar irodalom (vagy általában a magyar kultúra) epigonjellege.¹⁵ Horváth meglátása szerint a szerencsésebb történelmi és geokulturális helyzetben lévő Nyugaton a kulturális eredményeknek van idejük a közösség szellemi tudatát teljességgel átjáró ideállá válni, ezért – miként Horváth fogalmaz – „ott van is egészséges, természetes ellenállás ostromló áramlatok ellenében”.¹⁶ Ezzel szemben Magyarországon az új irodalmi jelenségek túl hamar jelentkeztek, a nemzeti klasszicizmusnak még nem volt ideje annyira megerősödni, hogy a magyar kultúrát immunissá tegye az új és idegen jelenségekkel szemben. Mindezekkel együtt is, bár Horváth János a századelő modern magyar irodalmi kezdeményeit válságként, az ideális fejlődési iránytól való elhajlásként tapasztalja meg,¹⁷ mégsem látja benne a magyar irodalom végső hanyatlását. Amennyiben azt látná, a nemzeti klasszicizmus ideáljába vetett hitét, s ezzel irodalomszemléletének alapját veszítené el. Ezzel szemben megőrzi pozitív jövőképét: „Az olvasóközönség, mely a napi irodalmi irányok szerint ízlését, mint divatot, könnyen változtatja vagy határozatlanul tétoz, mindig találkozni fog s forradalmi kirándulások ellenére is csakhamar ismét eggyé lesz a magyar klasszicizmus tiszteletében. Ez lesz továbbra is irodalmi műveltségének alapja, az ízlésbeli megnyugvás és megtisztulás kívánatos, állandó forrása. Csak legyen magyar ember a világon, Aranynak akkor olvasója is lesz.”¹⁸ Ebben az összefüggésben értelmezhető a 1913-as kötetterv címadása is: Arany János korszaka után az átmeneti válságot követően a magyar irodalom szükségszerűen visszatalál majd elvesztett ideáljához, s ezzel a nemzeti klasszicizmus megszakadt folytonossága helyreáll, s a felvirágzás újabb korszaka következik.¹⁹

¹⁵ „Kis nemzet vagyunk az európai műveltség keleti határán. Elmaradtunk, s mióta ezt észrevettük, folyvást sietünk, s többnyire csak utánózva, a nyugatot utánózva, haladunk.” (Horváth János, *Két korszak határán, Tanulmányok, Bírálólatok, Előszó*, 232.)

¹⁶ I. m., 233.

¹⁷ „Horváth az Arany utáni költői nemzedékek (Reviczyéktől Adyékig) tárgyalásakor minden részleges elismerése és az irodalom további fejlődésének hangoztatása mellett is mindig [...] szigorúan érezteti a nemzeti jelleg vagy az esztétikai (vagy erkölcsi) érték csökkenését, szinte ugyanolyan feszült és (akár barátilag is) ellentmondásos szellemi viszonyba kerülve saját kora legjelentősebb szerzőivel, mint egykor Töldy vagy Gervinus került az övéivel, nem is beszélve a némely kisebbekkel, például Szomory Dezsővel szembeni állásfoglalásáról, akik szerinte korcs nyelvet használtak, mikor írónak adták ki magukat.” (DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése, Töldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Akadémiai, Universitas, Bp., 2004, 821. Kiemelés az eredetiben.)

¹⁸ HORVÁTH János, *Ady s a legújabb magyar líra*, 269.

¹⁹ „Mindamellet nem kell megijedni. Álljon csak elő – nem is egy lángelme, csak egy erős, nagy tehetség, aki majd megint többre becsüli a velőt a csontnál, aki nem azért ír, hogy e most jól kireklámozott, divatos foglalkozási ágban elcsússzék a többi között, hanem mert közölnivalója van a világgal; aki nem akar és mégis csinál irodalmat, s kinek ajkán zamatos, tiszta egyszerűséggel zendül a magyar szó: legott elnémul a kisdedek kara, vagy észbe kap, s az újhoz szegődik, de ott is csak olyan haszontalan utánzó lesz, mint ma. Aki pedig a maiak közt eredeti tehetség volt, az akkor megszabadul minden kolonctól, s bosszantó kíséretéből kibontakozva, igazibb értékében fog előttünk állani. Köszönet a Nyugatnak előre is érte: mert ő fogja provokálni az eljövendőt. Akkor aztán egyéb érdemeit is elkönnyelhetjük.” (Horváth János, *A Nyugat magyartalanságairól*, in H. J., *Irodalomtörténeti és kritikai munkái V.*, 906.)

(*A hagyományválasztás kritikája*) Ha tehát az kétséges is, hogy Horváth János *Ady s a legújabb magyar líra* című írása az új költészettel való első tudományos számvetés lenne, az mindenképpen tagadhatatlan, hogy „az új irodalom elleni támadások szintézisét és magasabb szintre helyezését jelenti”.²⁰ Az Arany által a nemzeti klasszicizmusban tetőpontjára jutott irodalmi fejlődést – Horváth saját szavai szerint „[e]rős, de sohasem támadó, sohasem fitogtatott nemzeti érzés és fajszeretet; tisztos férfias szemérem; s világos, közérthető beszéd”,²¹ ezzel szemben az új irodalmat a „gőgös nemzetköziség”, „satnya érzékiség” és „nagyképű homály”²² jellemzi.

A nemzeti érzés kifejeződésének egyik formája a tradícióhoz való viszony meghatározása. Horváth János irodalomkoncepciójában kiemelten fontos szerepe van a hagyománynak, mely a korábbi évek vitáinak is központi kérdése volt. Az ő hagyománykoncepciója azonban túl is lép a korabeli konzervatív irodalomkritika tradíciófogalmán, mivel – ahogy az irodalom fejlődéstörténeti modelljében tételiesen is megfogalmazódik²³ – a mindenkori irodalmi hagyomány változékonyságára épít. Horváth pontosan látja, hogy a *Nyugat* és *A Holnap* köre nem a tradíció tagadását képviseli, s bár ő is fenntartja a magyarellenesség és a magyartalanság vádját velük szemben, írásainak vissza-visszatérő motívuma a *Nyugat* és *A Holnap* hagyományválasztásának kritikája. Egyrészt helyesen állapítja meg, hogy az irodalmi modernség tradíciókeresése tudatosan fordul a közelmúlt irodalmából azok felé a szerzők felé (Vajda János és Reviczky, de idesorolhatnánk Komjáthyt is²⁴), akik már életükben is kívül estek a népnemzeti irodalom kánonján és (többnyire) intézményi keretein.²⁵ Petőfi, Csokonai és Balassi irodalmi előzményként való kijelölésében pedig nem elsősorban irodalmi motívumokat állapít meg, hanem – úgy véli – olyan fikatív vagy valós személyiségeképletek alapján kerülnek kényszerű rokonságba a modernség magyarországi képviselőivel, melyek a konvencióellenséget és a közösséggel (s így kimondottan Arany költészetével) szemben az egyéniséget („túltengő önérzet”) emelik ki. Horváth ezekben az elődkereső gesztusokban (vagy miként gúnyosan megjegyzi: „az irodalmi parvenü genealógiaviszketegségében”²⁶) politikai motivációkat feltételez,²⁷ s Ady költészetének újdonságát hangsúlyozva a líratörténeti kapcsolat lehetőségét is kétségbe vonja,²⁸ így

²⁰ BALÁZS Eszter, Az intellektualitás vezérei, 119.

²¹ HORVÁTH János, *Ady s a legújabb magyar líra*, 275.

²² Uo.

²³ Vö. KULCSÁR-SZABÓ Ernő, *Hogyan s mivégre tanulmányozzuk az irodalomértés hagyományát?*, *Az esztétikai határfunkciók és a történeti irodalomértelmezés*, in K. Sz. E., *Irodalom és hermeneutika*, Akadémiai, Bp., 2000, 42–43.

²⁴ HORVÁTH János, *Komjáthy Jenő*, in H. J., *Irodalomtörténeti és kritikai munkái V*, 244–258.

²⁵ HORVÁTH János, *Ady s a legújabb magyar líra*, 271.

²⁶ I. m., 273.

²⁷ HORVÁTH János, *Forradalom után: Vörösmarty és a stílmantikusok*, in H. J., *Irodalomtörténeti és kritikai munkái V*, 365–366.

²⁸ „Vannak tényleg hasonlóságok Vajda, Reviczky s Ady egyéniségében; vannak költészetükben is találkozási pontok: de az a lírai fajta, melyet Ady mível, nálunk egészen új, mert az, ami leglényegesebb jellemzője, ami verseit költészetté teszi: az eddigi magyar lírában csak elvétve bukkán elő, míg nála szinte törvényszerűleg érvényesül.” (Horváth János, *Ady s a legújabb magyar líra*, 273.)

végző soron – csakúgy, mint a konzervatív irodalomkritika általában – a modern irodalomtól az irodalmi tradíció szabad újraértelmezésének a jogát vitatja el.

Találunk azonban (bizonyos értelemben) konstruktív mozzanatot is Horváth kritikáiban. Azzal együtt ugyanis, hogy vitatja a modernség hagyományértelmezésének érvényességét, kijelöli azokat a klasszikus szerzőket, akik, véleménye szerint, a századelő új irodalmának előképei lehetnek. A „homályos zeneiség” és bizonyos életmódbeli hasonlóságok alapján Ady Endre elődjét Kölcsey Ferencben látja. Igaz, mai szempontból mindenképpen vitatható, hogy – miként teszi a dekadens jelenségek bírálata során is – szerves, ok-okozati kapcsolatot tételez fel a költők életvitele és költészetük kifejezőmódja között.²⁹ Lényegében szintén a *Nyugat* hagyományértelmezésének bírálatát hajtja végre a *Forradalom után* címen publikált 1912-es írásában is, melynek apropója Szász Zoltán *Nyugatban* megjelent írása volt.³⁰ Annak ellenére, hogy a vizsgált irodalmi jelenséget Horváth lényegében pontosan érzékeli, és jól ismeri (bár Schöpflin³¹ *A két Vörösmartyjáról* láthatólag nem tud), írása több ellentmondást is magában rejt. Látja ugyan a *Nyugat* irodalom-felfogásának komplexitását, mégis igyekszik azt homogén irodalmi-politikai képződményként láttatni. Minderre azért van szüksége, hogy – szemben azzal a többször is hangsúlyozott álláspontjával, mely szerint nem politikai, hanem szigorúan irodalmi ítéletet kíván mondani – a lapot egységes irányzatként, sőt politikai pártként tudja kezelni. S teszi mindezt Tisza István lapjában, a *Magyar Figyelő*-ben.

Horváth János a 19. századi irodalmat ekkor két részre bontotta, ezek közül az egyik a romantika irodalma, idetartozik szerinte Vörösmarty, Eötvös József és Kossuth. A másik csoport a realizmusé, melybe Petőfit, Aranyt, Gyulait és Deák Ferencet sorolja. A nyelvhasználat szempontjából a következő különbséget állapítja meg: „Ezeknek [ti. a romantikusoknak – Sz. Z.] a nyelve sohasem lehet köznapi. Míg a realista a kész nyelvyangból él, a romantikus stiliszt maga csinálja a maga nyelvét: legalábbis újít, de sokszor valósággal teremti, s mindenkor egyéni leleménnyel módosítja a közhasználatú nyelvyangot.”³² Horváth János szerint a *Nyugat* költői hiába választják elődjüknek Petőfit és Csokonait (aki Horváth szerint „meglepő módon, kivételesen és elszigetelten volt realista a stílromantika korában”³³), valójában poétikailag a romantikához köthetők, pontosabban ahhoz, amit ő stílromantikának nevez, s mely az ő – Ady szimbolizmusához hasonló poétikai jellemzők alapján megfogalmazott – definíciója szerint: „a kifejezésnek a jelentéstől független, önmagában is hatásos művészi tényezővé való kiképezése”,³⁴ más szóval:

²⁹ I. m., 304.

³⁰ Szász Zoltán, *Petőfi revíziója*, *Nyugat*, 1912/12, 1026–1038. Szász szerint a túlértékelt Petőfivel szemben az új irodalomnak Vörösmartyt kell példaképének tekinteni.

³¹ Schöpflin is reagált Szász írására a *Nyugat* következő számában: SCHÖPFLIN Aladár, *Petőfi revíziója*, *Nyugat*, 1912/13, 38–42.

³² HORVÁTH János, *Forradalom után: Vörösmarty és a stílromantikusok*, in H. J., *Irodalomtörténeti és kritikai munkái V*, 370.

³³ I. m., 372.

³⁴ HORVÁTH János, *Forradalom után*, 367. (Kiemelés az eredetiben.)

„üres, puffadt, nagyképű dagály”.³⁵ Amikor tehát Horváth János a *Nyugat* irodalmának előzményét a nemzeti irodalom fejlődésének első nagy hullámába tartozó szerzőkben, Baróti Szabó Dávidban, Kazinczyban, Kölcseyben és Vörösmartyban jelöli ki egy „utólag felismert közös karakterisztikum alapján”,³⁶ akkor ezzel implicite ítéletet is mond a modern irodalom magyarországi képviselőiről, hiszen azok, ahelyett, hogy a magyar irodalom nemzeti klasszicizmusban kiteljesedett tradícióját folytatnák, egy korábbi, már lezárult szakaszhoz kapcsolódnak.

(*Férfias szemérem vs. dekadencia*) Az 1908–1909-es évek konzervatív kritikáinak főszólamát az új irodalom bírálatában a nemzeti szellem és ezzel együtt a nemzeti múlt és tradíció tagadásának hangsúlyozása jelentette. Elsőként és leghangsúlyosabban (már Ady *Vér és arany* kötetének fogadtatásában) katolikus lapok szerzőinél találkozunk morális kifogásokkal.³⁷ Friedreich István például a *Budapesti Szemle* kritikusanak veti a szemére, hogy nem ítéli meg kellő szigorúsággal Ady-nak és *A Holnap* költőinek erkölcstelenségét: „Adyban s követői jó részében nem azt látják, ami az ő irányuknak eredendő bűne, hogy tudniillik elrúgták lábuk alól a keresztény morált s hirdetik a bujaság, a testiség, a pénz, az elvtelenség, az anyagiság kultuszát, hanem folyton mellékes, jelentéktelen, harmadrendű fogyatkozásokkal bíbelődnek.”³⁸ Friedreich bírálatában fel sem merül az irodalmi szempont figyelembevételének az igénye, de Gyulai Pál esztétikájában is az irodalmi műnek a metafizikai Szép, Jó és Igaz egységét kellett megvalósítania, így a morális szempont nála is meghatározó volt a művek esztétikai értékének mérlegelésekor.³⁹ Az irodalmi viták során a dekadencia kérdését elsőként Hatvany Lajos vetette fel 1908. szeptember 23-án *A Holnap* antológiáról megjelent írásában, amikor Adyt igyekszik kimenteni a dekadencia gyanúja alól: „Ady bizonyára a kulturvilág szenvedéseit éli át; de a dekadenciától megmenti megtámadott, megsebzett lényének nagy, buzgó, ősi ereje.” Majd ezt követően hozzászól: „Vájjon nem dekadencia-e Kisfaludysta költőink időtlen, majd kuruckodó, majd petőfieskedő, majd aranykodó rím és formajátéka, melyből mindent kapunk, csak épp dokumentumot nem.”⁴⁰ A következő év januárjában Kenedi Géza írásában már a dekadens jelző az új irodalom egyértelműen negatív minősítését szolgálja.⁴¹

Horváth János konzervatív irodalmi értékrendjében az erkölcsi mérce a „tisztas férfias szemérem” formulájában fogalmazódott meg, ettől az eszményi erkölcsi-ségtől fordul el véleménye szerint az új líra, amellyel szemben a legfőbb kifogása

³⁵ I. m., 370.

³⁶ I. m., 372.

³⁷ Erről bővebben: SZÉNÁSI Zoltán, *Ady Endre költészetének fogadtatása 1908 előtt*, Irodalomismeret, 2012/2, 82–83.

³⁸ gd [Friedreich István], *Folyóiratok szemléje* (1909. január), Katholikus Szemle, 1909/2, 203.

³⁹ Erről bővebben: SZÉNÁSI Zoltán, *A Jó, a Szép és az Igaz, A konzervatív kritika szemléletmódja 1906 előtt*, in *Párhuzamosok a végtelenben*, Új Forrás, Tata, 2012, 5–23. (Folyóiratban: Alföld, 2011/1, 76–87.)

⁴⁰ HATVANY Lajos, *A Holnap*, Pesti Napló, 1908, szeptember 23., 1.

⁴¹ KENEDI Géza, *Fagyöngyök* (A Petőfi Társaság január 6-iki nagygyűlésén elhangzott előadása), Az Újság, 1909, január 10., 33.

Horváthnak a „satnya érzékiség” és az érzéki szerelem ábrázolása. Ebből a szempontból nézve ki is jelöli Ady költészetének előzményeit Vajda János és Reviczky perditá-kultuszában, valamint közvetlenül Szilágyi Géza költészetében, s rajta keresztül Baudelaire-ben. Az új líra lélektani alapjait vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy Ady a franciáktól, utánzóit pedig tőle tanulták az ösztönök költészetét, s innen a modern írók életmódjának kritikáján keresztül el is jut a dekadenciához. Az új költészet inspirációját ugyanis abban a mozzanatban látja, hogy a fiatal költők szándékosan kiiktatják az öntudat kontrollját, s ezt a túlzásba vitt érzéki élettel érik el. Montaigne-re hivatkozva röviden az emberi morál alakulásának ciklikus történetfilozófiai modelljét vázolja fel, mely szerint az ember az erkölcs nélküli állati, ösztön uralta létszintről emelkedik fel, s az ösztönlét legyőzése után alakul ki a testi és lelki szép élet összhangja és egyensúlya. A fejlődés végső, hanyatló szakaszában (saját jelenkorában ezt a világvárosi lét jelenti) Horváth szerint az erkölcsi és akaratérő újra gyengül, az ember visszahull az állatias ösztönlétbe.⁴²

Ennek a dekadens lelkiállapotnak a kifejeződései Ady költészetében a keleti és a népies elemek, a gyermeki mesés és ősi, babonás képzetek. „[A]z értelmes egész lélek helyett az ösztön nyújtja e költészet alapotívumait, úgy az alkotó képzelet helyét is gyermeki, őselembeli képzelődés foglalja el, mely babonára vezet.”⁴³ Horváth János bírálata a vizsgált jelenségről egyértelmű, annyiban azonban túllép a korabeli konzervatív kritikai diskurzuson, hogy nem pusztán a negatív ítélet megfogalmazásáig jut el, hanem igyekszik Ady költészetére érvényes poétikai konzekvenciákat is levonni. A korabeli kritikai viták szövegeit áttekintve látható volt, hogy az új irodalmi jelenséggel, Ady, a *Nyugat* és a *Holnap* költészetével való számvetés során a poétikai szempontok érvényesítése eddig mellékes szál volt, szempontként leginkább a *Budapesti Szemle* kritikájában és Schöpplinnek a *Budapesti Újságírók Egyesületének 1909-ik évi Almanachjában* közölt írásában érvényesült.⁴⁴

(*Szimbólum vagy allegória?*) Az *Ady s a legújabb magyar líra* című tanulmány központi kérdése Ady költői kifejezőmódjának a bemutatása. Horváth János Ady lírai beszédmódját mint „legbizarrabb és legkülönösebb jelenséget”⁴⁵ minősíti, olyan költészettel kénytelen tehát számot vetni, mely saját líraeszményétől idegen. Gyulai esztétikájának követőjeként Arany költészetét normaként állítva saját poétikai elveit a következőképpen határozza meg: „Gyökeres, de nem fitogtatott nemzeti érzés az inspirációban; plaszticitás, lélektani hűség az objektív műfajokban; magyar formák tökéletessége a kivitelenben.”⁴⁶ S ahogy az már a dekadencia kritikájából is látható volt, Horváth számára rendkívül fontos a művek olvasásának tapasztalatából az alkotói folyamatra visszavetített tudati kontroll. Ezért becsüli például Babits költészetét, de ezért tartja érthetetlennek az új költészetet, és ezzel magyarázható

⁴² HORVÁTH János, *Ady s a legújabb magyar líra*, 283.

⁴³ I. m., 286.

⁴⁴ Erről bővebben SZÉNÁSI Zoltán, „Az irodalom hajdani bakói és koronaőrei”, *A Nyugat és a Holnap fogadtatása – különös tekintettel a konzervatív kritikára*, Literatura, 2013/1, 17–18.

⁴⁵ I. m., 287.

⁴⁶ I. m., 271.

az is, hogy a nyelvhasználat minőségének *A Nyugat magyartalanságairól* írott dolgozatában erkölcsi vonatkozásokat tulajdonít.⁴⁷ Az érthetlenség (vagy – ahogy ugyanebben a dolgozatban nevezi – a „nagyképű homály”) sem új motívum a korabeli kritikai diskurzusban, Ignótus *Magyar Hírlap*ban közölt *Vér és arany-kritikája* óta a konzervatív bírálatok állandó szólamát jelenti. Horváth azonban ebben az esetben is igyekszik mélyebbre hatolni, megpróbálja feltárni a jelenség okát, s igyekszik leírni a saját esztétikájától idegen poétikai jelenséget. A költői homályosságot lélektani okokra vezeti vissza, s így a dekadencia egyik megnyilvánulási formájának tekinti: „Ha beszéd közben az elme ellenőrző beavatkozását valami módon elrekesztem, s mindannak kifejezését, mi bennem a beszéd kezdete előtt tudattalanul mozgolódik, csak tulajdon energiájára s beszélő ösztönömre bízom: beszédem homályos lesz.”⁴⁸

„Horváth esztétikája [...] a forma és a tartalom elválasztásán alapuló, valamint egyértelműen tartalomcentrikus irodalomszemlélet” – jegyzi meg az Ignotusszal folytatott vitát elemezve Angyalosi Gergely,⁴⁹ s ez a megállapítás igaz Horváth János irodalomszemléletére általában is. Kifejezendő (gondolat, érzés, állapot, szemlélet) és kifejező (kép) megkülönböztetésére építve az Ady-versek homályosságát Horváth a szimbólum és a metafora, majd szimbólum és allegória szembeállításával mutatja be: „...míg a metaforában a kép csak eszköz, csak a kifejezendő tartalom kedvéért van: itt önálló, konkrét létezés nyer: a szó szoros értelmében megelevenül.”⁵⁰

Ady szimbólumait az allegóriától pedig az választja el, hogy míg az allegorikus kép minden eleme megfeleltethető valamilyen konkrét részletjelentésnek, addig a szimbólum esetében, ha utal is bizonyos megfelelésekre (Horváth példája itt *A vár fehér asszonya*), mindig „marad a képben valami többlet, melynek nincs egyenest megfeleltethető részletjelentése. Nos hát, kifejezésbeli értéke éppen ebben a többletben van.”⁵¹ Horváth János elemzése lényegében kellően egzakt, a modern irodalommal való szembenállása azonban nemcsak az elemzéseket kiegészítő értékelésekben (Ady „sejtelmes miszticizmusának”, képhasználatának, a versvilág hangulatiságának stb. elutasításában) ragadható meg, hanem abban a távolságban is, mely saját irodalomszemléletétől Ady líráját elválasztja. Horváth esztétikájában ugyanis fontosabb szerep jut a hegeli értelemben vett allegóriának,⁵² mint a

⁴⁷ „Kíváncsok (a Nyugat érdekében is), hogy általánosabbá válják lapjain a tiszta magyarság s a stilisztikai becsületesség kultusza.” (Horváth János, *A Nyugat magyartalanságairól*, 918.)

⁴⁸ I. m., 280.

⁴⁹ ANGALOSI Gergely, *Ignótus-tanulmányok, Közelítések az „impresszionista” kritika problémájához*, Universitas, Bp., 2007, 114.

⁵⁰ HORVÁTH János, *Ady s a legújabb magyar líra*, 288. (Kiemelés az eredetiben.)

⁵¹ Uo.

⁵² Az allegória „rideg, hűvös eszköz – foglalja össze Földes Györgyi Hegel allegória-fogalmát –: világos és áttetsző, könnyen érthető; inkább az értelem, mint a fantázia terméke; mivel általában megszemélyesült, ám nem individualizált képzetben rejlik a kifejezése, voltaképpen külső formája is absztrakció marad, ezért pusztá jelzővé fokozódik le, jelenléte egyáltalán nem fontos a műben, nem megalapozza, csupán díszíti azt”. (Földes Györgyi, *A többfordulós verseny, Allegória- és szimbólumelméletek*, in F. Gy., *Textus, szimbólum, allegória, Szimbólumelvű poétika a klasszikus modernségben*, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Bp., 2012, 18–19, – MIT füzetek 1)

romantikus-modern szimbólumnak. Az alkotói tudat által kontrollált, a kifejezendő tartalmat a középpontba állító irodalomszemlélet számára az olyan költészet, melyben a költői nyelv figurativitása uralhatatlanná válik,⁵³ s a jelentésadás véglegessége és lezártága helyébe pozitív esztétikai tapasztalatként a meg-nem-értés lehetősége is felmerül, egyértelműen be- és elfogadhatatlan volt.

Ady költői nyelvének (az előző fejezethez képest, véleményem szerint, lényegesen kevesebb invencióval végrehajtott) vizsgálatát Horváth jórészt a versnyelv zeneiségének az elemzésére szánja. Az Arany nevével fémjelzett nemzeti klasszicizmus egyik jellemzője Horváth szerint a magyaros formák tökéletes megvalósítása volt, ezzel szemben Ady sormetszet és időmérték nélküli, szótagszámot meghatározó franciás szabad versben alkot.⁵⁴ Horváth János számára a magyar líratörténetben használt kötött (magyaros, németes, antik) versformákhoz képest a szabad versben érvényesített szabálysértések, s a verselés ily módon való egyénivé válása hasonlóan elfogadhatatlan fejlemény, mint a tudatalatti valóságtartalmak szimbólumokban csak sejtetett kifejezőmódja. Az ő szemszögéből mindkét esetben az alkotói tudat kontrolljának hiányáról s az abból fakadó ösztönös megnyilatkozásmódról van szó.

(*Asszimiláció és idegenségtapasztalat*) Az, hogy Horváth János nem volt képes az új irodalom ténylegesen produktív recepciójára, leginkább azokban az írásaiban ragadható meg, melyek (akarva vagy akaratlanul) a magyarországi irodalmi modernség idegenségének a tapasztalatára reflektálnak. A nyugat-európai társadalmak és irodalmak csak addig szolgálnak mintaként Horváth János számára, amíg azzal a szerves fejlődés pozitívumait kell példázni, s ennek tükrében saját jelenkorának magyarországi viszonyait mint a túl gyors és erőltetett fejlődésből fakadó válságot igazolni tudja. S bár irodalomfejlődés-konceptiójában „az önelvűség mint *irodalomelvűség*”⁵⁵ érvényesült, az új irodalommal szembesülve – sokszor akaratlan ellenére is – jócskán túllépett a szigorúan esztétikai szempontú bírálat határain, így korai kritikáiban is a nemzet abszolút értékközpontként történő tételezése a konzervatív kritikákra jellemző irodalmon kívüli, kollektív szempontok dominanciáját eredményezi.

Horváth János franciás műveltsége elvileg megkönnyíthette volna számára a századelőn nálunk is bontakozó irodalmi modernség befogadását, első recenzióinak egyikét is André Beaumier francia szimbolista költészetről szóló könyvéről írta. Habár jelzi a vizsgált irodalommal szembeni ellenérzéseit, mégis méltányosan mutatja be Beaumier munkáját, s az ott olvasottak hatása Ady szimbolizmusáról szóló fejtegetéseiben is kimutathatók. Meghatározóbb azonban Horváth irodalomértésére Ferdinand Brunetière gondolkodásmódja, akinek francia irodalomtörténete nemcsak Horváth magyar irodalomtörténeti fejlődésmodelljének

⁵³ SCHEIN Gábor, *Alternatív modernségek koncepciója felé*, Irodalomtörténet, 2011/2, 218.

⁵⁴ HORVÁTH János, *Ady s a legújabb magyar líra*, 302.

⁵⁵ SZILI József, *A magyar irodalom önelvű rendszerezése*, in *A magyar irodalom története 1920-tól napjainkig*, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Gondolat, Bp., 2007, III, 42.

kialakulása mögött sejtethető,⁵⁶ de részben a francia konzervatív irodalmártól örökli az új irodalommal szembeni ellenszenvét is. Ehhez azonban hozzátehetjük Szili József értelmezését: „Ennek az elméletnek (ti. Horváthénak – Sz. Z.) nincs *strukturált* világirodalom-tudata. A Horváth János-féle magyar irodalomfejlődéstörténetnek nincs helye a világirodalom fejlődéstörténetében. Az általa alapul vett magyar irodalomtudatnak sincs folyamatos világirodalom-tudata, még kevésbé világirodalom-fejlődéstörténeti tudata.”⁵⁷ 1908-as fejlődéstörténeti vázlatának korszakolása szerint az Arany és Petőfi által képviselt „magyar realizmushoz” átvetető romanticizmust (idesorolja Horváth Berzsenyit, Kölcseyt, Kisfaludy Károlyt és Vörösmartyt) megelőző korszak a „nemzetközi klasszicizmus”, mely – csakúgy mint saját korának modern magyar irodalma – „idegenszerű” és „tolmácsoló jellegű”.⁵⁸ Ami tehát nem a magyar irodalom szerves belső fejlődéséből következik, hanem erőteljesen a világirodalmi tendenciákhoz kötődik, az Horváth János irodalomtörténeti modelljébe csak problematikusán integrálható.

Az idegenségtapasztalat egy másik arcát legélesebben elsőként *A Nyugat magyartalanságairól* írt, „eredetileg alighanem nyelvi-stilisztikai vitának”⁵⁹ szánt dolgozata állítja a középpontba.⁶⁰ Már a dolgozatot nyitó Brunetière-idézet ebben a kontextusban exponálja a *Nyugat* bizonyos szerzőinél tárgyalt nyelvhelyességi kérdéseket. Miként Angyalosi Gergely elemzése kimutatta, Horváth János dolgozata s Ignotusszal folytatott vitája a szerző konzervatív irodalomértésének valamennyi mozzanatát felmutatja,⁶¹ a mai értelmező számára azonban alighanem legélesebben az idegenség elutasítása olvasható ki a szövegekből. A dolgozat szóhasználatából („utcai korcsmagyarság”, „budapesti félmagyar ajkak”), a *Nyugat* szerzőinek Horváth János általi felosztásából,⁶² valamint az *Ignotus, a magyarság és a népiesség* címmel még 1912 táján keletkezett, de csak posztumusz megjelent írásának számos kitételéből egyértelműen kiolvasható a – Gyulai Pálék nemzedékére még egyáltalán nem jellemző – antiszemitizmus. Annál is árulkodóbb ez, mivel annak

⁵⁶ KOMLÓS Aladár, *Gyulaitól a marxista kritikáig, A magyar irodalmi kritika hét évtizede*, Akadémiai, Bp., 229.

⁵⁷ SZILI József, *A magyar irodalom önelvű rendszerezése*, in *A magyar irodalom története, 1920-tól napjainkig*, 47.

⁵⁸ HORVÁTH János, *Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai*, in H. J., *Irodalomtörténeti munkái I.*, 47.

⁵⁹ ANGALOSI Gergely, *Ignotus-tanulmányok*, 108.

⁶⁰ *A Nyugat magyartalanságairól* című dolgozatnál is egyértelműbben mutatja Horváth János magyarországi zsidósággal szembeni nem irodalmi gyökerű ellenérzéseit a csak 1993-ban, tehát jóval az irodalomtörténész halála után publikált *Ignotus, a magyarság és a népiesség* című tanulmány, s az 1911-es dolgozathoz képest egy évtizeddel később megjelent, de más történelmi szituációban született *Aranytól Adyig* néhány passzusa.

⁶¹ „Horváth szinte karikatúraszerűen összefoglalja azokat a kliséket, amelyet a századforduló konzervativizmusa, az irodalomtudományban pedig a Beöthy-iskola terjesztett az egészséges magyar lélek és a romlott, beteges városiasság gyökeres szembenállásáról” (ANGALOSI Gergely, *Ignotus-tanulmányok*, 115.)

⁶² Tudnak és jól írnak magyarul (Ady, Móricz, Babits Mihály és Oláh Gábor); tudnak, de nem írnak jól magyarul (Kaffka Margit és Ignotus); tudtak magyarul, de ma már nem tudnak, mert nem akarnak (Hatvany Lajos); nem tudnak magyarul (Lukács György és Szomory Dezső).

ellenére, hogy Ignótus a Társadalomtudományi Társaság Szabad Iskolájában elhangzott s a *Nyugat*-ban publikált előadása⁶³ nem élezi ki ezt a kérdést, Horváth viszontválaszában mégis visszautasítja *A Nyugat magyartalanságairól* írt dolgozatában impliciten megfogalmazott antiszemitizmus gyanúját.

Úgy vélem, ez az a pont, ahol a magyarországi irodalmi modernizáció vizsgálatának is reflektálnia kell bizonyos irodalmon kívüli, társadalmi folyamatokra is, egészen konkrétan az asszimiláció s az ezzel összefüggő nemzettudati kérdések problematikájára.⁶⁴ Két nemzetkonceptió és két asszimilációs modell feszül ugyanis egymásnak a korabeli irodalmi viták mögött. 1908-as *A város* című írásában Schöpflin a következőképpen határozza meg ezeket: „Mi következik azonban abból, hogy a városokban lakó idegen fajbeliek tömeges beolvadása a magyarságba egy s más árnyalatban módosítja a magyarság faji, vagy ha úgy tetszik, nemzeti jellegét? Vagy az, hogy ezt a jelleget tiszta tenyészetben akarjuk megőrizni s akkor egyszer s mindenkorra meg kell akasztani a beolvadási folyamatot – vagy az, hogy a nemzeti jelleg módosulásába, mint elmaradhatatlan konzekvenciába beletörődünk a magyarság gyarapodása érdekében. Nem hiszem, hogy akadjon az országban komoly ember, aki az első alternatíva mellé áll. A jövő intelligens magyarsága – mert a beolvadás túlnyomó részben az intelligencia számát szaporítja – némely finom árnyalatokban más jellegű lesz, mint a múlté volt.”⁶⁵ Az ún. „magyar jelleget” Schöpflin tehát alapvetően változónak, de bizonyos fokig állandónak is tekinti, az asszimiláció szerinte nemcsak a beolvadót formálja át, de kihat az asszimiláló többség kultúrájára is, olyan keveredésről van tehát ebben az esetben szó, melynek révén össztársadalmi szinten valami pozitívan értett új jön létre, gyarapodás következik be.

A Schöpflin-idézet tükrében mindenképpen ki kell azonban emelni, hogy a konzervatív beolvadás-konceptió is számol azzal, hogy a magyarság története során önmagába olvaszt idegen népelemeket, erre a korszak kulturális és irodalmi életéből konzervatív oldalon is bőven találunk példát. Konzervatív szempontból azonban csak az az asszimilációs folyamat tekinthető sikeresnek, melynek során a beolvadó egyén vagy népcsoport tökéletesen átveszi az asszimiláló többségi társadalom kultúráját, nyelvét, életmódját, szokásait, azaz az idegen eredetnek el kell tűnnie a beolvadás során. „A befogadó, a passzív, az ellenálló fél itt – olvashatjuk Horváth posztumusz megjelent *Ignótus, a magyarság és a népiesség* című dolgozatában – a magyar fajiság, amely meg akar maradni olyanul, amilyenné nemcsak történeti véletlenek és kényszerűségek, hanem saját nemesebb akarata s legnagyobb fiai által kifejtett; kész a befogadásra, ha az önmagához idomítást jelent, de ellen-

⁶³ IGNÓTUS, *A Nyugat magyartalanságairól*, *Nyugat*, 1911/24, 1028–1040.

⁶⁴ Vö. „Az irodalom és egyáltalán a kultúra megújítása a századelőn voltaképpen egy jóval szélesebb folyamat, a polgárosodás útjára lépő magyar társadalom modernizációjának volt része – következménye is, előmozdítója is.” (Veres András, *Magyar-zsidó irodalom, definíciós kísérlet*, in *A határ és a határtól, Töprengések a magyar-zsidó irodalom létformáiról*, szerk. TÖRÖK Petra, Országos Rabbiképző Intézet Yáhalom Zsidó Művelődéstörténeti Kutatócsoportja, Bp., 1997, 37?38.)

⁶⁵ SCHÖPFLIN Aladár, *A város*, *Nyugat*, 1908/7, 358.

áll, ahol őt idomítják.”⁶⁶ Horváthnak a „magyar fajiság”-ról vallott nézetei, s általában a konzervatív kritikának a nemzeti irodalomban érvényesülő „nemzeti lélek”-ről megfogalmazott kitételei mögött a kanti morálfilozófiára épülő német romantikus nemzetfogalom sejthető: „A kanti morálfilozófiai alapvetés, miszerint a bennünk lakozó törvényekhez igazodó szabad akarat minden szabadság forrása, a romantikus nacionalizmus hatására oda módosult, hogy a nemzet az a természetes organizmus, amely individuumként viselkedik; a nemzet egyfelől az egyének cselekvéseinek eredménye, másfelől olyan egyedi, mással összemérhetetlen entitás, amely a saját univerzális törvényei szerint működik.”⁶⁷ Az értéksemleges állam helyébe ebben a gondolkodásmódban az eleve erkölcsi tartalommal telítődött nemzet fogalma kerül, mely mint „természetes organizmus” önálló lélekkel rendelkezik. Ebben a kérdésben Horváth tehát szintén Beöthy követi, aki az irodalmat „a nemzeti lélek világos és közvetlen megnyilatkozása”-nak⁶⁸ tekintette, s a *Nyugat* indulása után, az új irodalmi jelenségekre reagálva a Kisfaludy Társaság elnöki beszédében tette fel a következő kérdést: „[A]bban a lélekben, mely az életet festve magát nyilatkoztatja meg, megvan-e a belső kapcsolat, a lelki közösség azokkal, a kiknek a maguk nyelvén énekel”?⁶⁹ Éppen ezért joggal sorolja Horváthot a Beöthy-iskola tagjai közé a nemzeti szempontú kritikáról írott 1918-as bírálatában Dóczi Jenő.⁷⁰

Amikor Horváth János a *Nyugat* magyartalanságait elemezte, a nyelvhasználat kritikája mögött annak a homogén nemzeti kultúrának az eszméje⁷¹ rejlett, melynek elsajátítása a más nyelvi-kulturális háttérrel rendelkező népcsoportok vagy egyének asszimilációjának végcélja, s mely politikai vonatkozásában a magyarság kárpát-medencei szupremáciájának az alapját jelenti.⁷² Horváth nyelvfelfogásnak merevsége – vélhetően valódi nyelvszemléletével szemben is⁷³ – a nyelv változatlanságának, s ezáltal a nyelvi normák sérthetetlenségének a tételezéséből fakadt, s amennyiben az egyéni nyelvhasználatot a társadalmi beolvadás sikerességének, illetve kudarcának tüneteként értelmezi, lényegében a konzervatív asszimilációs

⁶⁶ HORVÁTH János, *Ignotus, a magyarság és a népiesség*, in H. J., *Irodalomtörténeti és kritikai munkái V.*, 395–396.

⁶⁷ GYÁNI Gábor, *Nemzetelméletek és a történetírás*, in Gy. G., *Nép, nemzet, zsidó*, Kalligram, Pozsony, 2013, 77.

⁶⁸ BEÖTHY Zsolt, *Az irodalomtörténet elmélete*, s. a. r., dr Lázár Piroska leánygimnázium diákjai, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Bp., 1940, 33.

⁶⁹ BEÖTHY Zsolt, *Elnöki megnyitó beszéd*, in *A Kisfaludy Társaság Évtapjai, XLII. kötet, 1907–1908*, 7.

⁷⁰ DÓCZI Jenő, *Irodalmunk és a nemzeti szempontú kritika*, *Nyugat*, 1918/21?22, 643.

⁷¹ VÖ. ERNEST GELLNER, *A nacionalizmus kialakulása, a nemzet és az osztály mítoszai*, in *Nacionalizmus-elméletek, Szöveggyűjtemény*, szerk. KÁNTOR Zoltán, Rejtjel, Bp., 2004, 57. és 62–64.

⁷² VÖ. „Ha mi azonban tényező akarunk lenni – szupremáciát gyakorló itthon, sullyal bíró a monarchiában, s a külföld előtt számbajövő –; és ha sem a magyarság száma, sem gazdasági ereje erre nem képesít: akkor egyetlen erőnk a kultúra lehet. A jelentékeny hatalmi tényezők között ez az ami leginkább tőlünk függ s ami számunkra leginkább elérhető.” (RÉZ Mihály, *Magyar kultúra*, Magyar Figyelő, 1913/17, 334.)

⁷³ ANGYALOSI Gergely, *Ignotus-tanulmányok*, 113.

modellt juttatja kifejezésre. Ez a szemléletmód pedig szükségszerűen magában foglalja az áthagyományozott nemzeti értékek örök érvényűségébe vetett hitet s azok sérthetetlenségének igényét. Annak köszönhetően, hogy „Ignotust a *szemléleti különbségek* érdekelték, az irodalom fejlődéséről és társadalmi szerepéről alkotott nézetek”, s érvelési stratégiáját is ebben az irányban szervezte meg,⁷⁴ a Horváth Jánossal folytatott vita során a konzervatív irodalomszemlélettel szemben megfogalmazta az irodalmi modernizáció egyik központi kérdésének, az autonómiának az igényét is: „Kit ne ragadna meg a látvány: mint válik egy nemzetnek kollektív lelke egy fiában egyénivé, s ennek új egyénisége mint helyezkedik el a hagyomány formáiban? De kötelezővé tenni ezt sem lehet. Nem lehet jog szerint, mert a művészt semmi egyébre nem lehet kötelezni, mint művészetre, vagyis arra, hogy – tudja s ő választja meg, mi módon – meg tudja csinálni, amit akart. De nem lehet valóság szerint sem, mert a nyelv nemcsak saját törvényei szerint fejlődik, de az eltérések szerint is, melyeknek megismétlődése e törvényeknek fittyet hány.”⁷⁵

Mindent egybevetve Horváth János első világháború előtt született kritikáit vitathatatlanul az elfogulatlan és alapos számvetés igénye motiválta. „Az egyedüli, aki a tények ismeretével és kritikai tárgyilagossággal próbált a polémiaiba beleszólni, egy akkor fiatal irodalom-tudós volt, Horváth János, ma a budapesti egyetem tanára” – jegyzi meg évtizedekkel később egy disszertáció kapcsán a *Nyugatban* Schöpflin Aladár.⁷⁶ Fentebb röviden elemzett megnyilatkozásai azonban – tagadhatatlan érdemei, a poétikai olvasat előtérbe helyezése ellenére is – a korabeli konzervatív kritikai diskurzusba illeszkednek, konzervatív irodalmi ízlésének merevsége s már ekkor körvonalalaiban kialakult irodalomtörténeti fejlődésmo­dellje lehetetlenné tette, hogy a századelőn Magyarországon is meginduló irodalmi modernizációt ne csak átmeneti válságjelenségek­ként, hanem tényleges korszakfordulóként tapasztalja meg. Mindazonáltal Horváth János kritikai tevékenysége is hozzájárult ahhoz, hogy a századforduló konzervatív esztétikáját átörökítve és a politikai hatalom által támogatott intézményekben ismételt uralomra jutva a magyar irodalmi élet megszottsága a két világháború között tovább mélyüljön. A „sajátságos, néma vár-ostrom”⁷⁷ tehát nemhogy véget ért volna a világháborúval, hanem más történelmi díszletek előtt tovább folytatódott.

⁷⁴ I. m., 109.

⁷⁵ IGNOTUS, *A Nyugat magyartalanságairól*, 1038.

⁷⁶ SCHÖPFLIN Aladár, *A Nyugat és a századelei irodalomforduló*, Farkas Lujza disszertációja, *Nyugat*, 1936/5, 381.

⁷⁷ HORVÁTH János, *Két korszak határán, Tanulmányok, Bírálatok, Előszó*, in H. J., *Irodalomtörténeti és kritikai munkái V*, 234.